

השגחה – שיטת הרמב"ן

2	ההשגחה יסוד התורה
2	הקדמה לספר איוב: מרכזיות ההשגחה וממילא נושא צדיק ורע לו
3	הקושיא מצדיק ורע לו והכתות בזה
3	ביאור מזמור לאסף אך טוב לישראל
4	ענין זה פינה בתורה ולפיכך חיבר משה ספר איוב
4	הידיעה וההשגחה שורשי האמונה והתורה
5	ההשגחה יסוד האמונה ולכן האמונה בניסים
6	מדרגות ההשגחה והניסים
6	התנהגות העולם בדרך הטבע לרוב ושכר הנפשות בעולם הבא
6	הניחם למקרים
7	שמא יגרום החטא
8	אל שדי : מידת הניסים הנסתרים לצדיקים
9	אהיה אשר אהיה : הוראה על ההשגחה
10	הויה: הניסים הנגלים שעשה למשה
12	מדרגות בחלות ההשגחה
12	השגחה הניסית של ייעודי התורה - יחיד ורבים
15	ארץ ישראל וחז"ל
18	צדיקים בינונים ורשעים
19	הסתמכות על ההשגחה וניסים
19	התורה לא תסמוך על הנס
20	משפטי התורה הסומכים על הנס
20	בדיקת מי סוטה
20	נגעי בגדים
21	ראיה זכירה פקידה והשגחה

ההשגחה יסוד התורה

א] להאמין שהאל יודע האיש כלם ופרטיהם העליונים והתחתונים מעשיהם ומחשבותיהם העובר וההווה והעתיד, כי הוא העושה אותם ומוציאם מאפיסה מוחלטת אל ההווה שהם עליה, ונאמין אמונה חזקה במה שאמר הכתוב "כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין".

ב] ואחרי כן נעתיק אל אמונת ההשגחה והשמירה, ונגזור ונאמין מה שאמר הכתוב "גדול העצה ורב העלילה אשר עניך פקוחות על כל דרכי בני אדם ולתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו".

ג] ואחר זה תתקיים לנו התורה והמצוות.

כי:

אחר שנאמין שהאל יודע וישגיח, תרויח אמונתנו אל הנבואה.

ונאמין כי הוא יתברך ידע, וישגיח, ויצוה, ויזהיר. כלומר שיצוה עלינו לעשות הטוב והישר, ויזהיר אותנו מן הרע, וישמור אותנו, ויקיים לנו את כל הייעדים הטובים אשר בתורה, ויביא על העוברים הנקמות אשר יגזור עליהם.

כי כן יאות באמת להיות לבורא השגחה בנבראו "כי לא תוהו בראם" ולא למקרה יצרם. ואחרי שנבראו בכוונה והפך, יאות שיהיה לו בהם ובמעשיהם חפץ ורצון, לא היתה הכוונה בהם לשוא רק לכבודו יצרם אף עשאם.

הכרח האמונה בניסים

לפי הגיון זה אם נמצא עיקר כלשהו שמבלעדיו לא תתקיים התורה, ממילא הוא נחשב מעיקרי התורה. הגיון זה הוא שמניע את הרמב"ם לכלול כאן את הידיעה וההשגחה, ובהמשך את הניסים, לעיקרי התורה, ולא דווקא זה שיש פסוק או מקור האומר אלה הם האמונות העיקריות או החשובות בתורה.

אמנם כפי שראינו בסוגיית העיקרים, לא כל דבר שהוא יסוד לוגי לתורה בהכרח שהוא גם עיקר אמונה, שהרי בוודאי ישנם יסודות מציאותיים רבים אשר בלעדיהם לא תתקיים התורה ולא כולם הם יסודי התורה. וספר העיקרים אומר שמפני זה אין הרמב"ם מונה את הבחירה לעיקר ב"ג עיקרים שאינו עיקר תורני אע"פ שהוא וודאי עיקר לוגי לתורה.

ולפי שזו סברה יש לראות שדברי רמב"ם אינם על הקדימות הלוגית בלבד אבל גם העיקרים האלה חשובים לו בפני עצמם כעיקרים תורניים והוא רואה בהם אמונות מרכזיות לתורה.

הקדמה לספר איוב: מרכזיות ההשגחה וממילא

נושא צדיק ורע לו

הידיעה וההשגחה הקדמות הכרחיות לשאר התורה

אמר המחבר: דבר ברור וידוע כי האמונה בידיעת האל יתברך, מיני השפלים ואישיהם, והשגחתו בכללם ובפרטם, פנות גדולות מתורת משה רבינו ע"ה¹.

כי הכופר אשר יאמר כי אין הבורא יודע אישי השפלים והשגחתם, כופר בתורה בכללה².

וכן הכופר בהשגחה, שיאמר שאין הבורא משגיח על בני אדם אם יעשו טובה או רעה, ואם ישיגהו ריוח והצלחה או צער ואסון הכל מקרה הוא להם, לא בחפץ אלוה, ולא בכוונתו להם, גם לזה אין לו חלק לעולם הבא³.

ולא זכרון וצדקה בתורה, לא במצותיה ואזהרותיה, כי לא יפקוד האל עליהם. ולא ביעדיהם הטובים והרעים, כי לא יכוין אליהם.

ואף לא בנבואה כלל, כי הנבואה השגחה גדולה היא באמת⁴.

אבל צריכים אנחנו:

¹ מושג 'פינות התורה' שהם עיקרי האמונה הוא משורש הרמב"ם כאשר הארכנו בסוגיה, הרמב"ם מקבל מושג זה, אך יש לדייק כיצד העיקרים שלו שונים מעיקרי הרמב"ם.

² הידיעה הוא תנאי להשגחה, שהוא תנאי לציווי ושכר ועונש, ולכן הוא היסוד הראשון לוגי פה. ואין ההשגחה ושכר ועונש תנאי לידיעה וייתכן להאמין בידיעה אך לא בהשגחה.

³ הרמב"ם הוא שקישר את כל הכופר באמונות עיקריות לדין אין לו חלק לעולם הבא, וצריך לראות כיצד רמב"ם קיבל את זה.

⁴ מכלל זה למדים אנחנו כי הגדרת הרמב"ם לעיקר פה הוא ההגדרה הלוגית, כי אין הוא אומר שהכופר בידיעה והשגחה כופר בפסוקים האומרים שיש ידיעה והשגחה, אלא הוא אומר הכופר בידיעה והשגחה לא תיתכן לו תורה כי כל שאר התורה שהוא המצווה ושכר ועונש תלוי במציאות ההשגחה.

והנה נאמין:

וכתיב "כי אם ה' יגפנו או יומו יבא ומת או במלחמה ירד ונספה", והמגפה היא שינוי הטבע לנגפו, והמלחמה מיתתו עליו בגזירת עליון.

א] בהשגחה גמורה, כענין "עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ רואות רעים וטובים".

ב] גם בהשגחה מופתית, רצוני לומר ייעדי התורה והנסים כלם.

כי:

וענין "ונתתי גשמיכם בעתם יפתח ה' לך את אוצרו וגו' עם והיו שמך אשר על ראשך נחושת יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר, כולם נסים עומדים משנים התולדות וכח מערכת העליונים בשמים ובארץ.

אין הפרש בעיון בין שנאמר פלוני צדיק ימלא ימיו ויחיה שמונים שנה בהשקט ובשלוה, ופלוני שאכל תרומה ימות. או חנניה בן עזור שנאמר לו "השנה אתה מת כי סרה דברת אל ה'", ובין קריעת ים סוף ורדת המן ארבעים שנה.

ופסוקים "והסירותי מחלה מקרבך ושלתי דבר בתוככם והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם" שוים עם מכות בכורים והדבר והערוב וטביעת מצרים בים, ועם "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו" "ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים".

ואין הפרש בין כל תפלות דוד בן ישי ותפלתו בכל יום ובין כל הנסים כלם.

כי:

אם נאמר בטבע שהוא המכלכל הכל, לא מת אדם ולא היה מפני זכות או חובה.

ואחר שנאמין כי האל הכרית זה טרם בא יומו בטבע, הנה יד ה' עשתה נס ושנתה הטבע בהכרת הים לפני עדתו וטבוע אויביו בתוכו, אין בין זה לזה רק מן הנסתר למפורסם.

ואם נתעקש לאמור:

לא ימות האוכל תרומה אשר אמרת בשינוי הטבע, רק יזמין לו האל המאכלים המולידים החולי, או במלחמה ירד ונספה כמנהג.

הנה מערכת מזלו משתנה בחטאו לרעה או בזכותו לטובה, ואין הטבע מנהיג.

ואם:

ישנה האל דעתו בחטאו לאכול המאכלים הרעים שלא היה אוכלם אם לא חטא, נקל הוא מזה שישתנה תולדת המאכל הטוב לרע לו.

הקושיא מצדיק ורע לו והכחות בזה

ויש דבר מכאיב הלבבות ומדאיב המחשבות ממנו לבדו נמשכו רבים בכל הדורות לכפירה גמורה והוא הראות בעולם משפט מעוקל וצדיק ורע לו רשע וטוב לו כי יאמרו מדוע דרך פלוני ופלוני צלתה ולמה פלוני ופלוני שיראו צדיקים אברו זה שורש המרי בכל המורדים מכל אומה ולשון.

ונחלקו בו לשני דעות, מהם מי שיראה בדעתו לשלול ההשגחה מן הבורא יתברך לא הידיעה, מפני כי הידיעה מעלה בידוע ושליומות בו והמעלות כולם הלא לאלהים המה, רק ההשגחה יסיר ממנו יאמר כי מפחיתות האדם אצל מעלתו ורוממתו ית' לא ישגיח עליו כלל.

ויש כת אחרת תראה בדעתה לאמר כי איננו מדרך חכם שלם ויכול שיעשה רע או שלא ימנענו ויותר נאות למעלת העליון יתברך לשלול ממנו הידיעה ויאמר שלא ידע אישי השפלים ובסור הידיעה סרה ההשגחה מאיליה, ועל כן האישים רק הם הפקר למקרים ויבקשו טענות נמאסות להיות ידיעת הפרטים חסרון, במכוין היודע אותם, באשר נודע בספרי ראש היונים והנמשכים אחריו יעקור האל זכרם וישמיד מהם שרש וענף.

ביאור מזמור לאסף אך טוב לישראל

וכבר באו אלה שתי הכפירות, רצוני לומר הכפירה בידיעה, והכפירה בהשגחה בדברי הנביאים במקומות רבים.

וזכר במזמור אך טוב לישראל אלהים לברי לבב הענין בריות ובלשון מבואר, אמר ואני כמעט נטיו רגלי כאין שפכה אשורי כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה. יאמר בראותי שלום רשעים כמעט שלא נטה מדרך האמונה שהזכיר אך טוב לישראל אלהים לברי לבב, כלומר שכל הטובות ממנו. ומלת

קנאתי הורה על היות קושייתו בייסורי הצדיקים כאשר היה רואה בשלום הרשעים, כי הוא לא יקנא בהוללים רק בצדיק בהיות לו רעות וצרות ולהוללים השקט ובטחה.

ויבאר זה אחרי פסוק הנה אלה רשעים ושלו עולם השגו חיל. זו קושיית שלוש רשעים אך ריק זכיתי לבכי וארחץ בנקיון כפי ואהי נגוע כל היום זו קושיית צדיק ורע לו. ומפני זה אמר כמעט נטיו רגלי ויחזור לדעת הכופרים הגמורים הכוללים כל הכפירות שהם כופרים בידיעה, והזכיר כפירתם ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון. פי' כי כפירתם בידיעה מפני שיאמרו אחרי שהוא אל תקיף ואמיץ כח ויש דעה בו והוא עליון ונשגב ויכול למה יצא מלפניו משפט מעוקל, על כן יגזרו שלא ידע ולא יבין. ונראה מכפל המלות איכה ידע אל ויש דעה שיאמר איכה ידע אל בעתידות ויש בו דעה בהווה כי אילו ידע בעתיד לא ברא אלה הרשעים ואילו יש דעה בהווה לא ישפיע להם טובה, כי אין לפרש שהוא כפל ענין אחד במלות שונות כמשפט הנבואות כי היה כופל מענין ידיעה להבנה או לראיה בפסוק ויאמרו לא יראה יה ולא יבין אלהי יעקב וזולתו.

והנה השלים החכם ענין התימה הזה ואחשבה לדעת זאת עמל הוא בעיני עד אבא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם איך היו לשמה כרגע וגו', והענין הכרת הרשעים ושיהיה לאחריתם לשמה ולבזיון ואני תמיד עמך אחזת ביד ימיני זה קיום הצדיקים ועמידת זרעם ושמם. כי זה החכם כלל הצדיקים בשם עצמו כאשר אמר אך ריק זכיתי לבכי וארחץ בנקיון כפי, מפני שאין הקושיא בצדיק ורע לו רק ליודע בעצמו שהוא צדיק, כי לכל אחד מהנספה נוכל לאמר לו אינך צדיק ולא גר לבב וזך מהשבה.

והנה אחרי שתרץ הקושיות אמר שיאמין בידיעה ובהשגחה באמרו מי לי בשמים כלל ועמך לא חפצתי בארץ. כלל מי בשמים כוכב ומזל או מלאך ושרף שיועיל או יזיק לי ועמך לא חפצתי אחר בארץ, כי אתה המשגיח והמטיב בשמים ובארץ כי הנה רחיקי יאבדו וסרה מלבי קנאת הרשעים ואני קרבת אלהים לי טוב, ותסור קושיית צדיק ורע לו.

והנה הענין הזה אשר הזכיר ברעת הכת האחת וטובת הכת האחרת בסוף לא נתפרש בדבריו אם דעתו וכוונתו בעולם הזה שיאמר כי הרשעים יסופו הם וזרעם והצדיקים יעמדו ויאריכו ימים ויעמוד זרעם לאלף דור, כענין הבא בפסוקים רבים בתורה ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו ולא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו ופוקד עון אבות על בנים וכל הבאים בענין

האזהרות בפרשת בחקותי ובפרשת כי תבא ובנביאים בפסוק הוי בונה ביתו בלא צדק קורא דגר ולא ילד אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם ובזרעם יהי אחרייתו להכרית בדור אחר ימת שמו יזכר עון אבותיו אל ה' וגו' ורבים כהמה, או שיהיה כוונת החכם להשאיר נפש הצדיקים והכרת נפש הרשעים כענין והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע והענין בכריתות הנזכרות בתורה כי הכריתות יורו על הכרת הנפש החוטאת מלפני השם ועל קיום הצדיקים אשר לא חטאו.

והנה על שני הפנים האלה תשאר אחרי קושיא, כי אם אמר שהרשעים יכרתו וימותו נאמר לו כי יש רשעים יבלו ימיהם בטוב ושנותם בנעימים וזרעם נכון לפנייהם עמם ויש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים ימותו בחצי ימיהם ואין להם שם ושאר נין ונכד.

ואם יאמר כי נפש הצדיקים תקום ותעמוד לפני ה' ונפש הרשע תכרת ולמה לא יהיה לצדיק הגמור בשני עולמות טוב ויזכה לשני שולחנות ולרשע המוחלט רע בשניהם.

ענין זה פינה בתורה ולפיכך חיבר משה ספר איוב

והנה נחזור לתלונת איוב ותוכחתו עם חבריו.

ודע כי מאשר הענין הזה פנה גדולה בתורה וראות הענין בתחלתו מבוכה רבה נתיחד לנו בו ספר אחד כולו והוא ספר איוב.

ויש מרבותינו שאמר כי משה רבינו כתבו, ונאמר לו מפי הגבורה ענין האיש ההוא והחברים ההמה כאשר נאמר לו מפי הגבורה ספר בראשית. ונצטוה בכתיבתו מפני היות עניינו שורש באמונה ויסוד התורה.

הידיעה וההשגחה שורשי האמונה והתורה

רמב"ן שמות פרק כ פסוק ב

אנכי ה' אלהיך - הדבור הזה מצות עשה, אמר אנכי ה', יורה ויצוה אותם שידעו ויאמינו כי יש ה', והוא אלהים להם, כלומר הווה, קדמון, מאתו היה הכל בחפץ ויכולת, והוא אלהים להם, שחייבים לעבוד אותו. ואמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כי הוצאתם משם תורה על המציאות ועל החפץ, כי בידיעה ובהשגחה ממנו יצאנו משם, וגם תורה על החדוש, כי עם קדמות העולם לא ישתנה דבר מטבעו, ותורה על היכולת,

והיכולת תורה על הייחוד, כמו שאמר (לעיל ט יד) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. וזה טעם אשר הוצאתיך, כי הם היודעים ועדים בכל אלה:

רמב"ן שמות פרק כ

ולכך אמרו ז"ל (חולין ה א) שהשבת שקולה כנגד כל מצות שבתורה, כמו שאמרו בע"ז, מפני שבה נעיד על כל עיקרי האמונה בחדוש ובהשגחה ובנבואה.

ההשגחה יסוד האמונה ולכן האמונה בניסים

רמב"ן שמות פרק יג פסוק טז

מן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם.

דרשת תורת ה' תמימה להרמב"ן

וכשאנו מעיינין יפה אנו רואין שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו ע"ה עד שיאמין שכל דברינו ומעשינו כלם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, שהרי יעודי התורה כלה נסים ומופתים גמורים הם, כי אין הפרש למי שמעיין יפה בין צדיק

ימלא ימיו ויחיה שמונים שנים בהשקט ובבטחה ובלא חולי, ובין שאכל תרומה ימות, או חנניה בן עזור שנאמר לו השנה אתה מת כי סרה דברת, ובין קריעת ים סוף ופסוק והסירותי מחלה מקרבך שוה עם ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש וצד בהמה ופסוק ושלחתי דבר בתוכם, ופסוק והשלחתי בכם חית השדה ושכלה אתכם שוה עם מכת בכורות, ופסוק ושלחתי בכם את הערוב, וכן כלם על דרך כלל. כי אם נאמר שהטבע הוא מכלכל הכל והוא הפועל בעולם, לא מת אדם ולא חיה בעבור זכות או חובה, ואחר שנאמין כי האל הכרית זה העובר בטרם בא יומו בטבע, הנה יד ה' עשתה זאת ושנה אה הטבע כקריעת ים סוף לפני עדתו וטביעת אויביו בתוכו, וענין ונתתי גשמיכם בעתם, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו שוה עם והיו שמיך אשר על ראשך נחושת, יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר, כלם נסים עומדים משנים התולדות והמערכת העליונה בשמים ובארץ, כי אם ניצוץ השמש אינו לח בהעלות האיד מן הארץ, לא יבא המטר בתולדה אפילו יעשו כל המצות ויתפללו ויצומו על הגשמים, ואם הוא ראוי להוריד מטר, לא ימנע בהשתחות העם לצלם פלוני:

מדרגות ההשגחה והניסים

העליון. ולכך הוא מפרש הנפש ההיא עונה בה (במדבר טו לא), כי העון אשר בה הוא יכריתנה:

וטעם הענין, כי נשמת האדם נר ה' אשר נופחה באפינו מפי עליון ונשמת שדי, כמו שנאמר (בראשית ב ז) ויפח באפיו נשמת חיים. והנה היא בענינה ולא תמות, ואיננה מורכבת שתפרד הרכבתה ותהיה לה סיבת הויה והפסד כמורכבים, אבל קיומה ראוי והוא עומד לעד כקיום השכלים הנבדלים, ולכך לא יצטרך הכתוב לומר כי בזכות המצות יהיה קיומה אבל יאמר כי בעונש העבירות תתגאל ותטמא ותכרת מן הקיום הראוי, והוא הלשון שתפסה בהן התורה "כרת" כענף הנכרת מן האילן שממנו יחיה שרשו. והוא מה שאמרו רבותינו (ספרי שלח קיב), מקרב עמה, ועמה שלום, כי הכרת של הנפש החוטאת יורה על קיום שאר הנפשות שלא חטאו, והן עמה שהן בשלום:

וכבר פירשנו (שמות ו ב) כי כל היעודים שבתורה בהבטחות או בהתראות כולם מופתיים מן הנסים הנסתרים, בדבר מופתי תבטיח ותזהיר התורה לעולם, ולכן הזהיר בכאן בכרת שהוא ענין נסי, ולא תבטיח בקיום שהוא ראוי:

רמב"ן על התורה דברים יא, יג

בכל לבבכם ובכל נפשכם - והלא כבר הזכיר בכל לבבך ובכל נפשך, אלא אזהרה ליחיד ואזהרה לצבור, לשון רש"י מספרי (עקב ג).

ובאור הענין, כי השם לא יעשה הנסים תמיד, לתת מטר הארץ בכל עת יורה ומלקוש ולהוסיף בדגן ובתירוש וביצהר ולהרבות גם העשב בשדה לבהמה או שיעצור השמים וייבשו, רק על מעשה רוב העם, אבל היחיד הוא בזכותו יחיה והוא בעונו ימות. והנה אמר כי בעשותם כל המצות מאהבה שלימה יעשה עמהם את כל הנסים האלה לטובה, ואמר כי בעבדם ע"ז יעשה עמהם אות לרעה:

ודע כי הנסים לא יעשו לטובה או לרעה רק לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים, אבל הבינונים כדרך מנהגו של עולם יעשה בהם טובה או רעה כדרכם וכעלילותם:

הניחם למקרים

התנהגות העולם בדרך הטבע לרוב ושכר הנפשות בעולם הבא

רמב"ן בראשית פרק טו פסוק ב

ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי - הנה הצלתני מן המלכים אבל מן הכרת לא הבטחת אותי, רק אמרת שתרכה לי שכר הרבה ומה יהיה שכרי בלא בנים. והנה לא עלה בדעתו שיהיה השכר הגדול הזה עולם הבא, כי זה אין צורך להבטחה, כי כל עובד אלהים ימצא חיים לפניו, אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים, על כן צריכים בטחון.

רמב"ן על התורה בראשית יח, יט

כי ידעתיו למען אשר יצוה - לשון רש"י, ארי ידעתינה כתרגומו, לשון חבה, כמו מודע לאישה (רות ב א), ואדעך (שמות לג יז), אמנם עיקר כולם לשון ידיעה, שהמחבב את האדם ומקרבו אצלו יודעו, ומכירו. ואם תפרשהו יודע אני בו שיצוה את בניו, אין "למען" נופל על הלשון. ויתכן שיהיה "ידעתי", גדלתי ורוממתי, בעבור אשר יצוה את בניו אחריו לעשות את הישר לפני, ולכך אשימנו לגוי גדול ועצום שיעבדוני. וכמוהו ידעתך בשם (שמות לג יב), מה אדם ותדעוהו (תהלים קמד ג). או יאמר "ידעתי שיצוה", וכן למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג יב), שינוח:

והנכון בעיני שהיא ידיעה בו ממש. ירמוז, כי ידיעת השם שהיא השגחתו בעולם השפל, היא לשמור הכללים. וגם בני האדם מונחים בו למקרים עד בא עת פקודתם. אבל בחסידיו ישום אליו לבו לדעת אותו בפרט, להיות שמירתו דבקה בו תמיד, לא תפרד הידיעה והזכירה ממנו כלל. כטעם לא יגרע מצדיק עיניו (איוב לו ז). ובאו מזה פסוקים רבים, כדכתיב (תהלים לג יח) הנה עין ה' אל יראיו, וזולת זה:

רמב"ן על התורה ויקרא פרק יח פסוק כט

ותדע ותשכיל כי הכריתות הנזכרות בנפש בטחון גדול בקיום הנפשות אחרי המיתה ובמתן השכר בעולם הנשמות, כי באמרו יתברך ונכרתה הנפש ההיא מקרב עמה (במדבר טו ל), ונכרתה הנפש ההיא מלפני (להלן כב ג), יורה כי הנפש החוטאת היא תכרת בעונה, ושאר הנפשות אשר לא חטאו תהיינה קיימות לפניו בזיו

רמב"ן על בראשית פרק יט פסוק ח

והנה שתי הכתות ראויות להענש, כי בנימין מרשיע שאינו חושש ליסר הרעים ולא לגעור בהם כלל, וישראל עושין מלחמה שלא מן הדין, וגם את פי ה' לא שאלו בזה אבל אמרו מי יעלה לנו בתחלה למלחמה על בני בנימין (שופטים כ יח), כי מעצמם הסכימו למלחמה על כל פנים וכן לא שאלו בענין הנצוח "אם תתנם בידי", כי בטחו בזרוע בשר שהיו רבים מאד, כי עתה כמוהם עשרה פעמים ויותר ולא שאלו אלא "מי יעלה לנו בתחלה", והוא כמו גורל ביניהם אולי היה כל שבט אומר "לא אעלה אני תחלה", או אומר "אני ראשון", והקב"ה השיב כפי שאלתם יהודה בתחלה, לאמור כי יהודה הוא בראש לעולם, כי ביהודה בחר ה' לנגיד (דהי"א כח ד), ולכך לא אמר "יהודה יעלה" כשאר המקומות (עיי' שופטים א ב), כי לא הרשה אותם, אבל לא מנעם, ולא אמר להם "לא תעלו ולא תלחמו" מפני ענשו של בנימין:

והנה הלך השם עם שניהם בקרי והניחם למקרים - ובני בנימין היו גבורים, ועריהם בצורות, והשחיתו בישראל הבוטחים בזרוע בשר, והוסיפו עונש על עונשם, כי די היה להם להבריא ישראל מן הגבעה, והם הכו בהם למשחית איבת עולם והפילו מהם עם רב ועצום כ"ב אלפים.

שמא יגרום החטא

רמב"ן בראשית פרק טו פסוק ו

(ו) והאמן בה' ויחשבה לו צדקה - פירש רש"י הקדוש ברוך הוא חשב לו צדקה וזכות על האמונה שהאמין בו. ואיני מבין מה הזכות הזאת, למה לא יאמין באלהי אמן, והוא הנביא בעצמו, ולא איש אל ויכזב. ומי שהאמין לשחוט את בנו היחיד האהוב ושאר הנסיונות איך לא יאמין בבשורה טובה:

והנכון בעיני כי יאמר שהאמין בה' וחשב כי בצדקו של הקדוש ברוך הוא יתן לו זרע על כל פנים, לא בצדקת אברם ובשכרו, אף על פי שאמר לו "שכרך הרבה מאד". ומעתה לא יירא פן יגרום החטא. ואף על פי שבנבואה הראשונה חשב שתהיה על תנאי כפי שכר מעשיו, עתה כיון שהבטיחו שלא יירא מן החטא ויתן לו זרע, האמין כי נכון הדבר מעם האלהים, אמת לא ישוב ממנה, כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק, כענין שכתוב (ישעיה מה כג) בי נשבעתי (נאם ה') יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב:

רמב"ן בראשית פרק טו פסוק יח

(יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר - הנה הקדוש ברוך הוא הבטיח את אברם במתנת הארץ פעמים רבים, וכולם לצורך ענין. בבואו בארץ מתחלה אמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת (לעיל יב ז), ולא באר מתנתו, כי אין במשמע רק במה שהלך בארץ עד מקום שכם עד אילון מורה:

ואחרי כן כשרבו זכיותיו בארץ הוסיף לו שא נא עיניך וראה צפונה ונגבה וקדמה וימה (לעיל יג יד), כי יתן לו כל הארצות ההן בכללן. ואין הטעם אשר אתה רואה בעיניך, כי ראות האדם איננו למרחק, רק שיתן לו לכל מראה עיניו הרוחות. או שהראהו כל ארץ ישראל כאשר היה במשה רבינו. והוסיף לו בברכה השנית הזאת עוד ולזרעך עד עולם, ושירבה זרעו כעפר הארץ:

ובפעם השלישית באר לו תחומי הארץ, והזכיר לו כל העמים עשרה אומות, והוסיף לזכור לו ברית עליהן שלא יגרום החטא, וכאשר צוהו על המילה אמר לו לאחזות עולם (להלן יז ח), לאמר שאם יגלו ממנה עוד ישובו וינחלוה. והוסיף והייתי להם לאלהים, שהוא בכבודו ינהיג אותם ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל או שר משרי מעלה, כאשר יתבאר עוד בתורה (ויקרא יח כה):

ואמר הכתוב בפעם הראשונה לזרעך אתן, בלשון עתיד, וכן בשנית, כי עד הנה לא נתנה אליו כולה, ולפיכך אמר לו אתננה, אבל בשלישית בשעת הברית אמר לזרעך נתתי, לאמר שיכרות לו ברית על המתנה שכבר נתן לו. וכן בעת המילה כשאמר "לאחזות עולם" אמר לו "ונתתי לך" בעתיד. ורש"י כתב לזרעך נתתי, אמירת הגבוה כמו שהיא עשויה. ואין צורך במקום הזה:

רמב"ן בראשית פרק כח פסוק כ

(כ) אם יהיה אלהים עמדי - לשון רש"י, אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני. וטעם התנאי, שלא יגרום החטא. וכך אמרו בבראשית רבה (עו ב) רב הונא בשם ר' אחא, הנה אנכי עמך, וכתוב אם יהיה אלהים עמדי, אלא מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה:

רמב"ן בראשית פרק לב פסוק יג

ואתה אמרת היטב איטיב עמך - אף על פי שהיתה פחדתו פן יגרום החטא, אמר עשית עמדי חסדים גדולים שלא הייתי ראוי להם, כל שכן שיש לעשות עמי חנם החסד הזה אשר הבטחתני עליו שתיטיב לי ותרכה את זרעי, ואין חטאי ראוי למנוע ממני הטובה אשר הבטחתני בה, כי גם מתחילה לא הייתי ראוי לה אם עונות תשמור לי, ולא הבטחתני עליה בעבור מעשי, רק בחסדיך הרכבים:

ויש אומרים כי יעקב היה חומל על בניו ועל ביתו פן יכה אותם עשו, כי לא היה יודע בהבטחת והיה זרעך כעפר הארץ, אם על אלה או

על אחרים, כי יתכן שימלט הוא לבדו וירבה עוד זרעו. ואיננו נכון בעיני, כי אם היתה זאת מחשבתו, איך אמר בתפלתו, ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך. ועוד, כי שם נאמר לו והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת כי לא אעזובך, ואם יהיו בניו נופלים בחרב אחיו אין ההבטחה הזאת קיימת, ולזה ירמזו באמרו היטב איטיב עמך, וכן ואיטיבה עמך, כי כל זה ממה שנאמר לו (לעיל לא ג) ואהיה עמך:

אבל הכל מיראת חטא, כי דרך הצדיקים לירא תמיד, והיה מתירא אולי אפילו משיצא משם חטא בבואו בברית עם לבן עובד עבודה זרה או בדבר אחר. ושגיאות מי יבין:

אל שדי: מידת הניסים הנסתרים לצדיקים

רמב"ן על התורה בראשית יז, א

(א) אל שדי - שני שמות כל אחד תאר לעצמו ופירוש "אל" תקיף, מלשון אלי מואב (שמות טו טו). ופירוש "שדי" אמר רש"י שיש די באלהותי לכל בריה. ובספר מורה הנבוכים (א סג) פירש הרב כלומר, שאינו צריך במציאות מה שנמצא, ולא בקיום מציאותו, לזולתו, אבל מציאותו תספיק בעצמה:

ורבי אברהם פירשו בשם הנגיד ז"ל מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. וזהו הנכון, כי היא מדת הגבורה מנהגת העולם שיאמרו בה החכמים (ב"ר לה ד) "מדת הדין של מטה":

וטעם להזכיר עתה זה השם, כי בו יעשו הנסים הנסתרים לצדיקים, להציל ממות נפשם, ולהיותם ברעב, ולפדותם במלחמה מיד חרב, ככל הנסים הנעשים לאברהם ולאבות.

וככל הבאים בתורה בפרשת אם בחקותי (ויקרא כו ג - מו) ובפרשת והיה כי תבא (דברים כח א - סח) בברכות ובקללות שכולם נסים הם, כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם בעבדנו האלהים, ולא שיהיו השמים כברזל כאשר נזרע בשנה השביעית, וכן כל היעודים שבתורה.

אבל כולם נסים ובכולם תתנצח מערכת המזלות, אלא שאין בהם שנוי ממנהגו של עולם כנסים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם, שהם מופתים משנים הטבע בפירסום, והם שיעשו בשם המיוחד אשר הגיד לו:

ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה חלק ה' עמו, וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל:

ודע וראה כי אברהם אבינו לא הזכיר בדבריו שם יו"ד ה' רק בצירוף השם הכתוב באל"ף דל"ת או בצירוף אל עליון עמו ויזכיר בעניינו "אלהים". וכן יאמר ה' אלהי השמים (להלן כד ז), ואמר ה' יראה (להלן כב יד) על מקום המקדש העתיד. ויעקב הזכיר תמיד "אל שדי" (להלן מג יד, מח ג), ומשה רבינו לא יזכיר כן לעולם.

ואם תזכה תבין זה כולו ממה שאמרו במסכת יבמות (מט ב) כל הנביאים נסתכלו באיספקלריא שאינה מאירה, ולפיכך אמר ישעיה ואראה את ה' (ישעיה ו א), ומשה נסתכל באיספקלריא המאירה, ולפיכך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), ואראה את ה', כתוב באל"ף דל"ת. ועוד אזכיר זה בפרשת וארא (שמות ו ב) אם יראה אלהים בעיני:

התהלך לפני - ללכת בדרך אשר אורה אותך, כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה), כי המצוה לאחוז דרכו קודם שיוורנו יאמר "התהלך לפני", והבא אחרי הצוואה יאמר "אחרי ה' תלכו". והענין בשניהם ללכת אחרי השם, לירא ממנו לבדו, ולעשות מה שיצוה:

והיה תמים - מצוה אחרת עוד בענין הזה כטעם תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג) אחרי אזהרת השם לא ימצא בך קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וגו' (שם יח י), והענין בשניהם שיאמין בלבו כי הקדוש ברוך הוא לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף, הוא היכול לעשות ולבטל, ולא ישמעו אל מעוננים ואל קוסמים או למנחש ומכשף, ולא יאמין שיבאו דבריהם על כל פנים, אבל יגזור בלבו שהכל ביד עליון העליונים, שהוא 'אל' והוא 'אל שדי', עושה טובה שלא היה במזל ומביא רעה בהיות המזל טוב ויפה, כפי שיתהלך האדם לפניו, מפר אותות בדים וקוסמים יהולל (ישעיה מד כה). וזהו שאמרו (שבת קנו א) צא מאצטגנינות שלך וכו':

ורש"י פירש והיה תמים, היה שלם בכל הנסיונות. ורבי אברהם אמר שלא ישאל על המילה למה. והוא כטעם יהי לבי תמים בחקך למען לא אבוש (תהלים קיט פ). והנכון מה שפרשתי:

רמב"ן בראשית פרק מו פסוק טו

שלשים ושלש - ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושתים, אלא זו יוכבד שנולדה בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כו נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, זו היא שיטת רבותינו (סוטה יב א):

ורבי אברהם השיב ואמר כי זה תימה, אם כן למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת מאה ושלשים שנה,

ואולי חיו יותר, כי אפשר שהיו לשלמון ימים רבים בבואם לארץ, ולכן נתנו אנשי הקבלה והם חכמי אמת לעובד ימים רבים, והוא נס נסתר נעשה לאבי המלוכה בן הצדקת הבאה לחסות תחת כנפי השכינה. וכן יזכירו באמו ארך ימים רבים:

וכבר פרשתי כי הפלא באברהם איננו כאשר יחשוב החכם הנוכח וזולתו מבעלי המקרא, כי אברהם הוליד את יצחק טרם מותו שבעים וחמש שנה, והנה לא עברו עליו שני חלקים בימיו, והאנשים בכל דור אין הזקנה בהם עד עבור עליהם שלשת חלקי ימותם, כאשר יחשבו הרופאים הילדות והבחרות והאישות והזקנה. ובדורות האלה אשר הימים בהם כשבעים שנה לא יחשבו לו הרופאים זקן עד אחר ששים:

ועוד כי אברהם הוליד בנים רבים אחרי ארבעים שנה מלדת יצחק, ויהיה הפלא כפלי כפלים. ואם נאמר שהחזירו האל לימי בחורותיו יקשה עליו, כי לא הזכיר הכתוב הפלא הגדול הזה, והוא נס גלוי ומפורסם בהפך מן הטבע:

ומן הידוע כי האנשים בדור הזה, מהם שילידו בזקנתם עד מלאת שבעים שנה או שמונים שנה ויותר, כפי התקומם בהם הלחות לפי טבעם. וגם הנשים אין להם זמן, וכל עוד היות להן האורח תלדנה, רק התימה באברהם ושרה כאשר פירשתי שם, מפני שלא הולידו בנעוריהם ועתה הולידו זה מזה. ועוד בשרה היה פלא כי חדל ממנה ארח כנשים ואחרי כן לא תלדנה:

והנה אם יהיו ימי יוכבד כימי אביה, ותתקיים בה הלחות עד קרוב לזקנתה כמשפט הנשים, איננו פלא אם תוליד בזמן אשר נתנו לה רבותינו, מפני שרצה האלהים לגאול את ישראל על ידי האחים האלה ולא הגיע הקץ, איחר לידתם ימים רבים עד כי זקנה אמם. ולא יפלא מה' דבר:

אהיה אשר אהיה: הוראה על ההשגחה

רמב"ן על התורה שמות ג

והנה ענהו האלהים אהיה אשר אהיה, אהיה עמכם בצרה זו ואהיה עמכם בצרות אחרות, אמר לפניו רבונו של עולם דיה לצרה בשעתה, אמר לו יפה אמרת, כה תאמר לבני ישראל וגו'. לשון רש"י מדברי רבותינו (ברכות ט ב). והכוונה להם בזה, כי משה אמר לפניו יתברך, ואמרו לי מה שמו, שיגיד להם השם שיורה הוראה שלמה על המציאות ועל ההשגחה, והקב"ה השיבו למה זה ישאלו לשמי, אין להם צורך לראיה אחרת כי אהיה עמהם בכל צרתם יקראוני ואענם, והיא הראיה הגדולה שיש אלהים

ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים. ולא די לנו זה הצער עד שעשו הפייטנים פיוטים ביום שמחת תורה יוכבד אמי אחרי התנחמי, והנה היא בת מאתים וחמשים שנה. וכי אחיה השילוני חיה כך וכך שנים, דרך הגדה, או דברי יחיד, אלו דבריו:

והנה פן יהיה חכם בעיניו בסתירת דברי רבותינו, אני צריך לענות אליו. ואומר, כי על כל פנים יהיה בדבר יוכבד פלא גדול מן הנסים הנסתרים שהם יסוד התורה, כי היא בת לוי עצמו, לא מתיחסת אליו, כמו שכתוב (במדבר כו נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים. ועוד כתוב (שמות ו כ) את יוכבד דודתו. והנה אם נאמר כי הוליד אותה בבחרותו כאשר הוליד כל בניו, והיתה לידתה אחר רדתו למצרים מעט, הנה היא בלדת משה זקנה מאד כמנין שאמרו רבותינו או קרוב לו:

ואם נאמר שנולדה לו אחר שבתו במצרים ימים רבים, והנה נחשוב שהוליד אותה אחר רדתו למצרים חמשים ושבע שנה, והוא יהיה בן מאה שנה, כי בדתו היה בן מ"ג שנים, והנה יהיו בזה שני פלאים, שיהיה הוא זקן כאברהם אשר הזכיר הכתוב (לעיל יז יז) הלבן מאה שנה יולד, וכתוב (לעיל יח יב) ואדני זקן, ותהיה היא זקנה בלדת משה בת ע"ג, ואם נאחר עוד לידתה לסוף ימי לוי, הנה יהיה פלא גדול משל אברהם:

אבל אומר לך דבר שהוא אמת וברור בתורה, כי הנסים הנעשים על ידי נביא שיתנבא כן מתחילה או מלאך נגלה במלאכות השם יזכירם הכתוב, והנעשים מאליהן לעזור צדיק או להכרית רשע לא יזכירו בתורה או בנביאים, וזהו זהב רותח יוצק בפי החכם הזה ממה שהשיב על רבותינו בענין פינחס (במדבר כה יב) וזולתו במקומות הרבה, ולמה יזכירם הכתוב, כל יסודות התורה בנסים נסתרים הם. ועם התורה אין בכל ענינו רק נסים לא טבע ומנהג, שהרי יעודי התורה כולם אותות ומופתים, כי לא יכרת וימות בטבע הבא על אחת מן העריות או האוכל חלב, ולא יהיו השמים כבזול בטבעם מפני זרענו בשנה השביעית, וכן כל יעודי התורה בטובות ההן וכל הצלחת הצדיקים בצדקתם, וכל תפלות דוד מלכנו וכל תפלותינו נסים ונפלאות, אלא שאין בהם שנוי מפורסם בטבעו של עולם כאשר הזכרתי זה כבר (לעיל יז א), ועוד אפשרנו בעזרת השם (שמות ו ב, ויקרא כו יא):

והנה אתן לך עד נאמן על מה שאמרתי. ידענו, כי מעת בוא ישראל לארץ עד לדת אדונינו דוד היה כשלש מאות ושבעים שנה. והימים יתחלקו לארבעה דורות, שלמון ובוועז ועובד וישי, ויגיע לכל אחד מהם צ"ג שנה, והנה כלם זקנים קרוב לאברהם, והיו מולידים כל אחד בשנת מותו שלא כדרך כל הארץ, כי אין החיים בזמנם מאה שנה. ואם הוליד אחד מהם בבחרותו כמנהג, יהיו האחרים זקנים מאד יותר מאברהם, והי' בהם הפלא גדול יותר מאד, כי ימי האדם בדור אברהם ארוכים, ובשנות דוד חזרו למחציתם:

בישראל קרובים אלינו בכל קראנו אליו ויש אלהים שופטים בארץ. וזה פירוש נכון באגדה זו:

הויה: הניסים הנגלים שעשה למשה

רמב"ן על התורה שמות ו, ב

(ב) וידבר אלהים אל משה - לשון רש"י דבר אתו משפט על שהקשה לומר ולדבר למה הרעותה לעם הזה. ויאמר אליו אני ה', נאמן לשלם שכר למתהלכים לפני בתמים. ובלשון הזה מצינו שהוא נדרש בכמה מקומות וכו'. וארא אל אברהם וגו' באל שדי, הבטחתיו הרבה הבטחות, ובכלן אמרתי להם אני אל שדי. ושמי ה' לא נודעתי להם, לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי להם, שלא נודעתי להם במדה אמתית שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת הדברים, שהרי הבטחתים ולא קיימתים.

כל אלו דברי הרב. וירצה לפרש שעדיין לא נודע קיום ההבטחה. ואף על פי שעדיין לא הגיע הזמן, מכל מקום לא נודע להם בקיום הבטחתו. ועם כל זה לא תקן הלשון, שהיה ראוי לומר לא הודעתי, או שיאמר ושמי ה' לא נודע להם. ואולי לדעתו יאמר ושמי ה' ולא נודעתי להם, כלומר שלא נודעתי להם בו:

והחכם רבי אברהם פירש כי ב"ת באל שדי מושכת, ושיעורו וארא אל אברהם וגו' באל שדי ובשמי ה' לא נודעתי להם.

וענין הכתוב, כי נראה לאבות בשם הזה שהוא מנצח מערכות שמים ולעשות עמם נסים גדולים שלא נתבטל מהם מנהג העולם, ברעב פדה אותם ממות ובמלחמה מידי חרב, ולתת להם עושר וכבוד וכל טובה, והם ככל היעודים שבתורה בברכות ובקללות, כי לא תבא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס, ואם יונח האדם לטבעו או למזלו לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו. אבל שכר כל התורה וענשה בעולם הזה הכל נסים והם נסתרים, יחשב בהם לרואים שהוא מנהגו של עולם, והם באדם עונש ושכר באמת.

ומפני זה תאריך התורה ביעודים שבעולם הזה, ולא תבאר יעודי הנפש בעולם הנשמות, כי אלה מופתים שכנגד התולדה, וקיום הנפש ודבקה באלהים הוא דבר ראוי בתולדתה שהיא תשוב אל האלהים אשר נתנה. ועוד אפרש זה (ויקרא כו יא ד' ה' ונתתי) אם גומר ה' עלי:

והנה אמר האלהים למשה נראיתי לאבות בכח ידי אשר אני שודד בו המזלות ועוזר לבחירי, אבל בשמי של יו"ד ה' אשר בו נהיה כל הווה לא נודעתי להם לברוא להם חדשות בשנוי התולדות, ולכן אמור לבני ישראל אני ה', ותודיע להם פעם אחרת השם הגדול כי בו אני עושה עמהם להפליא, וידעו כי אני ה' עושה כל.

וצדקו כל דברי ר"א בענין הזה, אלא שהוא כמתנבא ואינו יודע. והנה גם לדבריו היה ראוי שיאמר הכתוב ואודע אל אברהם וגו' באל שדי ובשמי ה' לא נודעתי להם, או שיאמר ובשמי ה' לא נראיתי להם. אבל הוא יתקן בזה, כי מפני היות נבואת האבות במראות הלילה אמר בהם וארא, ובעבור היות של משה פנים אל פנים אמר לא נודעתי להם, כאשר נודעתי לך:

ועל דרך האמת בא הכתוב כפשוטו ומשמעו, יאמר אני ה' נראיתי להם באספקלריא של אל שדי, כטעם במראה אליו אתודע (במדבר יב ו), ואותי אני ה' לא נודעתי להם, שלא נסתכלו באספקלריא המאירה שידעו אותי, כטעם אשר ידעו ה' פנים אל פנים (דברים לד י), כי האבות ידעו ה' המיוחד אבל לא נודע להם בנבואה, ולכן כשידבר אברהם עם השם יזכיר השם המיוחד עם אלף דלת, או אלף דלת לבדו.

והנה הענין, שהאבות היה גלוי השכינה להם והדבור עמהם במדת הדין רפה ונהג עמהם בה, ועם משה יתנהג ויודע במדת הרחמים שהוא בשמו הגדול, כטעם מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה סג יב), וכתיב (שם שם יד) כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת. ולכן לא יזכיר משה מעתה שם אל שדי, כי התורה בשמו הגדול נתנה, שנאמר (להלן כ ב) אנכי ה' אלהיך, והוא שנאמר (דברים ד לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה. וכבר רמזתי פירוש "השמים". והקב"ה יגלה עינינו ויראינו נפלאות מתורתו.

וטעם וגם הקימותי את בריתי אתם, וגם אני שמעתי, כלומר נראיתי להם באל שדי וגם הקימותי להם הברית ההוא לפני, וגם בשמי הגדול שמעתי עתה אני נאקת בני ישראל ואזכור את בריתי אשר הקימותי להם עמדי, והמשכיל יבין:

ומה שדרשו רבותינו בענין הזה (שמו"ר ו ד) חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי, ולא הודעתי להם ששמי ה' כשם שאמרתי לך, ולא הרהרו אחר מדותי וכו', ועוד שלא שאלוני מה שמי כשם ששאלת אתה, ואתה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך, ולבסוף אמרת ומאז באתי אל פרעה וגו' (לעיל ה כג), ועל זה נאמר וגם הקימותי את בריתי אתם וגו':

גם המדרש הזה ענינו מתישב אחר המקרא, כי הוקשה להם ז"ל, למה יזכיר נבואת האבות לפחות מעלתם בנבואה ולאמר שלא נראה

שיש לך לבטוח ברחמים ולהבטיח ישראל בשמי שאעשה עמהם
אותות ומופתים. וגם זה נכון והגון:

אליהם רק באל שדי, מה צורך היה לו זה, היה ראוי לומר אני ה',
ולכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וידעתם כי אני ה'
המוציא. ולכן ידרשו כי היה הדבר תוכחה למשה לאמר לו הנה
האבות שלא הגיעה להם מעלתם בנבואה אליך ולא ראו רק באל
שדי, הם האמינו בי, וגם הקימותי את בריתי אתם ושמעתי נאקת
בניהם בעבורם, אף כי אתה שידעתני בשם הגדול והבטחתך בו,

מדרגות בחלות ההשגחה

השגחה הניסית של ייעודי התורה - יחיד ורבים

רמב"ן שמות יג.

ועתה אומר לך כלל בטעם מצות רבות. הנה מעת היות ע'ג בעולם מימי אנוש החלו הדעות להשתבש באמונה⁵:

- מהם כופרים בעיקר ואומרים כי העולם קדמון, כחשו בה' ויאמרו לא הוא (ירמיהו ה, יב)⁶.
- ומהם מכחישים בידיעתו הפרטית ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון (תהלים עג יא)⁷.
- ומהם שידו בידיעה ומכחישים בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם ואין עמהם עונש או שכר, יאמרו 'עזב ה' את הארץ' (יחזקאל ט, ט)⁸.

וכאשר ירצה האלהים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל בטול הדעות האלה כלם, כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול.

וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמתת הנבואה, כי ידבר האלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כלה:

ולכן יאמר הכתוב במופתים למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ (לעיל ח יח), להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם.

ואמר (שם ט כט) למען תדע כי לה' הארץ, להורות על החידוש, כי הם שלו שבראם מאין ואמר (שם ט יד) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו, כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כלה:

ובעבור כי הקדוש ברוך הוא לא יעשה אות מופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון. והחמיר מאד בענין הזה כמו שחייב כרת באכילת חמץ (לעיל יב טו) ובעזיבת הפסח (במדבר ט יג), והצריך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ובמופתים על ידינו ועל בין עינינו, ולכתוב אותו עוד על פתחי הבתים במוזויות, ושנזכיר זה בפנינו בבקר ובערב, כמו שאמרו (ברכות כא א) אמת ויציב דאורייתא, ממה שכתוב (דברים טז ג) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ושנעשה סכה בכל שנה:

וכן כל כיוצא בהן מצות רבות זכר ליציאת מצרים. והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים. כי הקונה מזוה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בענינה כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פנות התורה, מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכבוד גדול לזכות אבותיהם החפצים ביראת שמו:

ולפיכך אמרו (אבות פ"ב מ"א) הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שכולן חמדות וחביבות מאד, שבכל שעה אדם מודה בהן לאלהיו, וכוונת כל המצוות שנאמין באלהינו ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו, וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפלת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו וידו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותיך אנחנו, וזו כוונתם במה שאמרו ז"ל (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) ויקראו אל אלהים בחזקה (יונה ג ח), מכאן אתה למד שתפלה צריכה קול, חציפא נצח לבישה (עי' ערוך ערך חצף):

ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו,

⁵ פסוק זה הביא הרמב"ם ח"ג פ"ט בביאור הטענה שאין ה' יודע הפרטים, בגלל שלוות הרשעים, וכן שם פרק טז.

⁶ פסוק זה הביא הרמב"ם ח"ג פ"ז בדעה שניה שהוא שיטת אריסטו שכל מה שתחת גלגל הירח במקרה הוא.

⁵ כל הכתות הללו מדברי הרמב"ם הם, ויש כאן הרכבת דברי הרמב"ם בענין דור הפלגה בהלכות עבודה זרה פרק א, על הכתות השונות בהשגחה במו"נ ח"ג פ"ז.

⁶ פסוק זה הביא הרמב"ם ח"ג פ"ז בדעה ראשונה שהוא שיטת אפיקורס שאין השגחה כלל.

הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר (בראשית יז א, ולעיל ו ב).

ויתפרסמו הנסים הנסתרים בענין הרבים כאשר יבא ביעודי התורה בענין הברכות והקללות, כמו שאמר הכתוב (דברים כט כג כד) ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם, שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת ה' בעונשם. ואמר בקיום וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. ועוד אפרש זה בעזרת השם (ויקרא כו יא):

רמב"ן על התורה ויקרא כו, יא

(יא) ונתתי משכני בתוכם - זה בית המקדש. "ולא תגעל נפשי אתכם", אין רוחי קצה בכם. כל געילה לשון פליטת דבר הבלוע בדבר, כגון כי שם נגעל מגן גבורים (ש"ב א כא), לא קבל המשיחה שמושחין מגן של עור מבושל כדי להחליק מעליו מכות חץ או חנית שלא יקוב העור, לשון רש"י. ולא ידעתי מה הטעם בזה שיאמר הקדוש ברוך הוא כי בשמרנו כל המצות ועשותנו רצונו לא ימאס אותנו בגעול נפשו, וכן בעברנו על בריתו ועשותנו נאצות גדולות אמר (להלן פסוק מד) לא מאסתים ולא געלתים, ואמר הנביא בשעת הקללה (ירמיה יד יט) המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך:

אבל הענין סוד מסתרי התורה, אמר שיתן משכנו בתוכנו והנפש אשר ממנה יבא המשכן לא תגעל אותנו ככלי שמגעילין אותו ברותחין, אבל בכל עת יהיו בגדינו לבנים וחדשים, כי הגעילה פליטה כדברי רש"י, מלשון שורו עבר ולא יגעיל תפלט פרתו ולא תשכל (איוב כא י). ואמר "נפשי", כדרך נשבע ה' אלהים בנפשו (עמוס ו ח). והנביא אמר בתמיה אם בציון עצמה געלה נפשך, שהיא עיר ואם בישראל והשלכת אותה מלפניך להיות כל בניה לבושים בגדים צואים נגאלים:

והנה הברכות האלה כפי פשוטן, עם היותן רבות כלליות בענין המטר השובע והשלום ופריה ורביה, אינן כמו הברכות שברך כבר בקצרה (שמות כג כה) וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך, כי שם יבטיח במאכל ובמשתה, ושיהיה לברכה עד שלא יארע שום חולי בגופינו, ועל כן יהיו כלי הזרע שלמים ובריאים ונוליד כהוגן ונחיה ימים מלאים, כמו שאמר (שם פסוק כו) לא תהיה משכלה ועקרה בארצך את מספר ימך אמלא, וכן אמר תחילה (שם טו כו) כי אני ה' רופאך.

והטעם בזה, כי הברכות אף על פי שהם נסים, הם מן הנסים הנסתרים שכל התורה מלאה מהם כאשר פירשתי (בראשית יז א). והם אפילו ליחיד העובד, כי כאשר יהיה האיש החסיד שומר כל מצות ה' אלהיו, ישמרהו האל מן החולי והעקרות והשכול וימלא ימיו בטובה:

אבל אלו הברכות שבפרשה הזאת הן כלליות בעם, והן בהיות כל עמנו כלם צדיקים, ולכך יזכיר תמיד בכאן הארץ, ונתנה הארץ, לבטח בארצכם, שלום בארץ, מן הארץ, לא תעבור בארצכם וכבר בארנו כי כל אלה הברכות כולם נסים, אין בטבע שיבאו הגשמים ויהיה השלום לנו מן האויבים ויבא מורך בלבם לנוס מאה מפני חמשה בעשותנו החוקים והמצות, ולא שיהיה הכל היפך מפני זרענו השנה השביעית:

ואף על פי שהם נסים נסתרים, שעולם כמנהגו נוהג עמהם, אבל הם מתפרסמים מצד היותם תמיד לעולם בכל הארץ. כי אם הצדיק האחד יחיה, ויסיר ה' מחלה מקרבו, וימלא ימיו, יקרה גם זה בקצת רשעים. אבל שתהיה ארץ אחת כולה, ועם אחד תמיד, ברדת הגשם בעתו, ושובע, ושלוה, ושלום, ובריאות, וגבורה, ושברון האויבים, בענין שאין כמוהו בכל העולם, יוודע לכל כי מאת ה' היתה זאת. ועל כן אמר (דברים כח י) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך:

והיפך זה יהיה בקללות, בעונשי הארץ שאמר (פסוק יט) ונתתי את שמיכם כברזל, ועונשי החולי כמו שאמר (דברים כח נט) וחלאים רעים ונאמנים, שיקולל המאכל ויחליא, ויתפרסם הנס בהיותו תמיד קיים בכולם. על כן כתוב (שם כט כא) ואמר הדור האחרון בניכם אשר יקומו מאחריכם והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה וראו את מכות הארץ ההיא ואת תחלואיה, שלא יתמהו באיש ההוא אשר רבצה בו כל האלה (שם פסוק יט), כי כן יהיה פעמים רבים כמנהגו של עולם בכל האומות שיבאו מקרים רעים באיש אחד, רק בארץ ההיא יתמהו וישאלו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת (שם פסוק כג), כי כולם יראו וידעו כי יד ה' עשתה זאת ויאמרו (שם פסוק כד) על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם:

והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם, ולא בארצם, לא בכללם, ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות טו כו) כי

וארץ שלם על מכונתו, ואין בתורה ברכות שלמות כאלה, שהם דברי הברית והתנאים אשר בין הקדוש ברוך הוא ובינינו:

ודע כי לא השיגו ישראל מעולם לברכות האלה בשלמותן, לא הרבים ולא היחידים מהם, שלא עלתה זכותם לכך, כמו שאמרו (מו"ק טז ב) על דוד (והוא עורר את חניתו) על שמונה מאות חלל, והיה מצטער על מאתים, יצתה בת קול ואמרה לו רק בדבר אוריה החתי. ועל כן תמצא לרבותינו ז"ל שיזכירו בפסוקים האלה לעתיד לבוא, מלמד שתינוק מישאל עתיד להיות מושיט וכו' (תו"כ פרק ב ב), עתיד הקדוש ברוך הוא לטייל עם הצדיקים לעתיד לבוא (שם פרק ג ג), כי לא נתקיים, אבל יתקיים עמנו בזמן השלמות:

אני ה' רופאך. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרה עון שיחלו לא ידרשו ברופאים רק בנביאים, כענין חזקיהו בחלותו (מ"ב כ כ ג). ואמר הכתוב (דהי"ב טז יב) גם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים, ואילו היה דבר הרופאים נהוג בהם, מה טעם שיזכיר הרופאים, אין האשם רק בעבור שלא דרש השם. אבל הוא כאשר יאמר אדם, לא אכל פלוני מצה בחג המצות כי אם חמץ:

אבל הדורש השם בנביא לא ידרוש ברופאים. ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון השם, אחר שהבטיח וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך, והרופאים אין מעשיהם רק על המאכל והמשקה להזהיר ממנו ולצוות עליו:

וכך אמרו (ברכות סד א) כל עשרין ותרתין שנין דמלך רבה רב יוסף אפילו אומנא לביתיה לא קרא, והמשל להם (במדב"ר ט ג) תרעא דלא פתיח למצותא פתיח לאסיא. והוא מאמרם (ברכות ס א) שאין דרכם של בני אדם ברפואות אלא שנהגו, אילו לא היה דרכם ברפואות יחלה האדם כפי אשר יהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון ה', אבל הם נהגו ברפואות והשם הניחם למקרי הטבעים:

וזהו כונתם באמרם (שם) ורפא ירפא מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות, לא אמרו שנתנה רשות לחולה להתרפאות, אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות כי נהג ברפואות והוא לא היה מעדת השם שחלקם בחיים, אין לרופא לאסור עצמו מרפואתו, לא מפני חשש שמא ימות בידו, אחרי שהוא בקי במלאכה ההיא, ולא בעבור שיאמר כי השם לבדו הוא רופא כל בשר, שכבר נהגו. ועל כן האנשים הנצים שהכו זה את זה באבן או באגרופ (שמות כא יח) יש על המכה תשלומי הרפואה, כי התורה לא תסמוך דיניה על הנסים, כאשר אמרה (דברים טו יא) כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, מדעתו שכן יהיה. אבל ברצות השם דרכי איש אין לו עסק ברופאים:

(יב) וטעם והתהלכתי בתוכם - שתהיה הנהגתי בכם מפורסמת כמלך מתהלך בקרב מחנהו מספיק להם כל צרכם, וזה דרך דברי הברית כפשוטן, והוא אמת, וכך יעשה בהן בודאי. ולא הזכיר הכתוב בכאן שכר קיום הנפשות בעולם הנשמות, ובעולם הבא אחרי תחית המתים, כי קיומן מחויב בדרך היצירה כמו שפירשתי בכריתות (לעיל יח כט). והעונש הוא שמכרית החייבים בהם, והשאר כולם יתקיימו ביסוד יצירתם:

אבל על דרך האמת, הברכות האלה עוד הם ברכות שמים בעליונים, כמו שפירשתי ונתתי שלום בארץ ולא תגעל נפשי אתכם. וכן והתהלכתי בתוכם, רמז למדה שקראו רבותינו שכינה, מן ונתתי משכני בתוכם, ואומרים (מנחות פו ב) שכינה שורה בישראל, ואמרו בבראשית רבה (יט ז) עיקר שכינה בתחתונים היתה. והנה הוזכר כאן גן עדן והעולם הבא ליודעיו. ואלה הברכות בתשלומיהן לא תהיינה רק בהיות כל ישראל עושין רצון אביהם, ובנין שמים

ארץ ישראל וחול'ל

רמב"ן דברים יא, י

אני עתיד לבאר זה בסדר אחרי מות (ויקרא יח כד) אם יחייני הממית והמחיה.

פרשת אחרי מות רמב"ן ויקרא יח, כה

(כה) ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ - החמיר הכתוב בעריות, בעבור הארץ שתטמא בהן ותקיא הנפשות העושות. והנה העריות חובת הגוף ואינן תלויות בארץ, אבל סוד הדבר בכתוב שאמר (דברים לב ח ט) בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וגו' כי חלק ה' עמו וגו'. והענין כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות. וזהו שנאמר (דברים ד יט) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים, כי חלק לכולם מזלות בשמים, וגבוהים עליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם, כענין שכתוב (דניאל י יג) ושר מלכות פרס עומד לנגדי, וכתוב (שם פסוק כ) והנה שר יון בא, ונקראים מלכים כדכתיב (שם פסוק יג) ואני נותרתי שם אצל מלכי פרס:

והנה השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים לכל העולם, אבל ארץ ישראל אמצעות הישוב היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, לא נתן עליה מן המלאכים קצין שוטר ומושל בהנחילו אותה לעמו המיוחד שמו זרע אוהביו, וזהו שאמר (שמות יט ה) והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ, וכתוב (ירמיה יא ד) והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים, לא שתהיו אתם אל אלהים אחרים כלל. והנה קידש העם היושב בארצו בקדושת העריות וברובי המצות להיותם לשמו, ולכך אמר (להלן כ כב) ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם ולא תקיא אתכם הארץ, וכתוב (שם פסוק כד) ואמר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים, יאמר כי הבדיל אותנו מכל העמים אשר נתן עליהם שרים ואלהים אחרים, כתתו לנו את הארץ שיהיה הוא יתברך לנו לאלהים ונהיה מיוחדים לשמו. והנה הארץ שהיא נחלת השם הנכבד תקיא כל מטמא אותה ולא תסכול עובדי ע"ז ומגלים עריות:

והפרשה הזאת הזכירה המולך לכלול עבודה זרה עם זכרון העריות. ועל כולם אמר אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים, ותקיא הארץ את יושביה, וכן אמר בפרשה השניה (להלן כ כו) ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, שהוא חומר איסור עבודה זרה, ולכך אמר כי מפני שהם מיוחדים לשמו בעבור כן נתן להם הארץ, שנאמר (שם פסוק כד) ואומר לכם אתם תירשו את אדמתם ואני אתננה לכם לרשת אותה אני ה' אלהיכם אשר הבדלתי אתכם מן העמים:

והנה בחוצה לארץ, אף על פי שהכל לשם הנכבד, אין טהרה בה שלימה, בעבור המשרתים המושלים עליה והעמים תועים אחרי שריהם לעבוד גם אותם. ולכך יאמר הכתוב (ישעיה נד ה) אלהי כל

לא כארץ מצרים היא - אלא טובה הימנה, ונאמרה הבטחה זו לישראל ביציאתם ממצרים שהיו אומרים שמא לא נבוא אל ארץ טובה ויפה כזאת. יכול בגנותה הכתוב מדבר וכך אמר להם, לא כארץ מצרים היא אלא רעה הימנה, תלמוד לומר וחברון שבע שנים נבנתה (במדבר יג כב), אדם אחד בנאן, דרך ארץ אדם בונה את הנאה ואחר כך את הגרוע וכו', לשון רש"י מספרי (עקב יא). ועוד הביא מה שדרשו בגמרא במסכת כתובות (ק"ב א) בענין אחר, אפשר אדם בונה בית לבנו קטן ואחר כך לבנו גדול, אלא שמבונה אחד משבעה בצוען:

ופשוטו של מקרא בדרך האזהרות נאמר, שאמר להם ושמרתם את כל המצוה וירשתם ארץ זבת חלב ודבש כי ה' יתן מטר ארצכם בעתו והארץ תתן יבולה, אבל דעו לכם שאינה כארץ מצרים להשקות אותה ברגל מן היאורים ומן האגמים כגן הירק רק היא ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים לא בענין אחר, וצריכה שידרוש ה' אותה תמיד במטר, כי היא ארץ צמאה מאד וצריכה מטר כל השנה, ואם תעברו על רצון ה' ולא ידרוש אותה בגשמי רצון הנה היא רעה מאד לא תזרע ולא תצמיח ולא יעלה בה כל עשב בהריה. ויחזור ויפרש כל זה בפרשה השניה (להלן פסוקים יג - יז), כי אם שמוע תשמעו אל מצותי ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש תמיד, ואם לא תשמעו ועצר את השמים וגו' ואבדתם מהרה ברעב מעל הארץ הטובה, שלא תוכלו לחיות בה בלא מטר:

והנה הפרשה הזו תזהיר במנהגו של עולם, וממנה נלמד כי אף על פי שהכל ברשותו ונקל בעיני ה' יתברך להאביד יושבי ארץ מצרים ולהוביש נהרותם ויאוריהם, אבל ארץ כנען תאבד יותר מהרה שלא יתן בה מטרות עוזו. החולה צריך זכות ותפלה שירפאהו השם יותר מן הבריא שלא בא עליו החול'ל, וכך המדה בענין ובעשיר ומאיר עיני שניהם ה':

פרשת וירא בראשית יט, ה

ודע כי משפט סדום היה למעלת ארץ ישראל כי היא מכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות וכאשר תקיא את הגוי כלו מפני תועבותם הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכולם לשמים ולבריות ושממו עליהם השמים והארץ והושחתה הארץ בלא רפואה לעולם מפני שבעבור טובה נתגאו וראה הקב"ה שיהיה לאות לבני מרי לישראל העתידים לירשה כאשר התרה בהן גפרית ומלח שרפה כל ארצה כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים אשר הפך ה' באפו ובחמתו (דברים כט כב) כי יש באומות רעים וחטאים מאד ולא עשה בהם ככה אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל כי שם היכל ה' ועוד

והנה הכתוב שאמר (דברים יא יז) ואבדתם מהרה ושמעתם את דברי אלה וגו', אינו מחייב בגלות אלא בחובת הגוף כתפילין ומזוזות, ופירשו בהן כדי שלא יהיו חדשים עלינו כשנחזור לארץ, כי עיקר כל המצוות ליושבים בארץ ה'. ולפיכך אמרו בספרי (ראה פ), וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות (דברים יא לא לב), ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה, וכך הוא בתוספתא דע"ז (פ"ה ה"ב). וזו היא מחשבת הרשעים (סנהדרין קה א) שהיו אומרים ליחזקאל, רבינו יחזקאל עבד שמכרו רבו יש עליו כלום, שנאמר (יחזקאל כ לב) והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים כמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן:

וזו היא מצות יעקב אבינו ולכל אשר עמו בשעת ביאתם לארץ (בראשית לה ב) הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם והטהרו. והשם לו לבדו נתכנו עלילות שמתה רחל בדרך בתחילת בואם בארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ, ובזכותה לא ישב בארץ עם שתי אחיות והיא היתה הנשאת באיסור האחוה. ונראה שנתעברה מבנימין קודם בואם בשכם ולא נגע בה בארץ כלל, מפני הענין שהזכרנו:

ואמר הנביא (ירמיה טז יח) ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם על חללם את ארצי, בנבלת שקוציהם ותועבותיהם מלאו את נחלתי. והענין הזה הוא במקומות רבים בכתובים, ותרנו מפורש בהם אחר שפקחתי בו עיניך. וכתב ר"א בפרשת וילך (דברים לא טז), ידענו כי השם אחד והשינוי יבא מהמקבלים, והשם לא ישנה מעשיו כי כולם הם בחכמה, ומעבודת השם לשמור כח הקבול כפי המקום על כן כתוב את משפט אלהי הארץ, ואמר ביעקב הסירו את אלהי הנכר, והפך המקום הדבק בעריות שהם שאר, והמשכיל יבין, אלו דבריו ז"ל. ואל תשיב עלי מפסוק מיכאל שרכם (דניאל י כא), כי הוא שר משרת לבקש רחמים על ישראל, לא שר מלכות וממשלה. וכן היה שר צבא הנראה ליהושע ביריחו (יהושע ה יג), הראה לו כי השם שלחו ללחום מלחמותיהם, כענין בחזקיהו (מ"ב יט לה). וגם שהיה זה בהיותנו בחוצה לארץ:

ואין רשות לפרש בענין הארץ יותר מזה, אבל אם תזכה להבין הארץ הראשונה הנזכרת בפסוק בראשית והנזכרת בפרשת אם בחקותי (להלן כו מב), תדע סוד נשגב ונעלם, ותבין מה שאמרו רבותינו (תנחומא ויקהל ז) בית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה, וכבר רמזתי לך בפסוק כי לי הארץ (שמות יט ה):

והנה הזכיר הכתוב כי אנשי ארץ כנען נענשו בעבור העריות, ורבותינו אמרו (סנהדרין נו ב) שהוזהרו עליהן מעת היצירה לאדם ולנח, שלא ענש אלא אם כן הזהיר, אבל הכתוב לא יזכיר האזהרה אבל יאמר כי הארץ תקיא אותם כי הארץ תתעב כל התועבות האל. והנה לא אנשי ארץ כנען בלבד היו מן המוזהרים, והפרשה הזכיר "כמעשה ארץ מצרים" שהיו גם הם עושים ככל התועבות האלה, ולא תקיא אותם ארץ מצרים ולא שאר ארצות הגוים את גוייהם,

הארץ יקרא, כי הוא אלהי האלהים המושל על הכל והוא יפקוד בסוף על צבא המרום במרום להסיר ממשלת העליונים ולהרוס מערכת המשרתים, ואחרי כן יפקוד על מלכי האדמה באדמה. וזהו ענין הכתוב שאמר (דניאל ד יד) בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא. יאמר כי הדבר ההוא הנגזר על נבוכדנצר היא גזרת עירין (פתגמא ומאמר קדישין שאלתא) שגזרו על הכוחות הנאצלין מהן לעשות כך, ויקראו "עירין" כי מאצילותן יתעוררו הכחות בכל הפעולות, כמו שאמר (שם שם יא) ואלו עיר וקדיש מן שמיא נחית קרא בחיל וכן אמר גודו אילנא וגו'. ומאמר קדישין שאלתא, כלומר ששאלו מה הרצון העליון עליו ואחרי כן גזרו להעשות כן, וזהו שאמר לו דניאל (שם פסוק כא) וגזרת עילאה היא, כי הכל מאתו יתברך:

והנה השם הנכבד יתברך אלהי האלהים בכל העולם ואלהי ארץ ישראל שהיא נחלת ה', וזהו טעם וזנה אחרי אלהי נכר הארץ (דברים לא טז), כי האלוהות נכרים בארץ השם ובנחלתו, וזהו שנאמר (מ"ב יז כו) לא ידעו את משפט אלהי הארץ וישלח בהם את האריות והנם ממיתים אותם כאשר אינם יודעים את משפט אלהי הארץ, והנה הכותיים לא היו נענשים בארצם בעבדם את אלהיהם לשלח בהם את האריות, ובבואם בארץ השם ועשו שם כמעשיהם הראשונים שלח בהם האריות הממיתים אותם. וכן שנו בספרא (קדושים יא יד), ולא תקיא הארץ אתכם וגו', ארץ ישראל אינה כשאר ארצות, אינה מקיימת עוברי עבירה. ובספרי (האזינו שטו) ואין עמו אל נכר (דברים לב יב), שלא תהא רשות לאחד משרי האומות לבא לשלוט בכם, כענין שנאמר ואני יוצא והנה שר יון וגו'. והוא מאמרם (כתובות קי ב) כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר (להלן כה לח) לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים, ואומר (ש"א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים:

ואמרו בתוספתא דע"ז (פ"ה ה"ה), הרי הוא אומר (בראשית כח כא) ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים, ואומר לתת לכם את ארץ כנען, כל זמן שאתם בארץ כנען הייתי לכם לאלהים, אין אתם בארץ כנען כביכול אין אני לכם לאלהים, וכן הוא אומר (יהושע ד יג) כארבעים אלף חלוצי צבא עברו לפני ה', ואומר (דחי"א כב יח) ונכבשה הארץ לפני השם ולפני עמו, וכי תעלה על דעתך שישראל מכבשין את הארץ לפני המקום, אלא כל זמן שהן עליה כאילו היא מכובשת הא אינם עליה אינה מכובשת:

ומן הענין הזה אמרו בספרי (עקב מג), ואבדתם מהרה (דברים יא יז), אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצויינין במצות שכשתחזרו לא יהיו עליכם חדשים, משל לאדון שכעס על אשתו ושלחה לבית אביה, אמר לה הוי מתקשטת תכשיטים שכשתחזרי לא יהיו עליך חדשים, וכן אמר ירמיה (לא כ) הציבי לך ציונים, אלו המצות שישראל מצוינין בהם:

אבל הענין כולו למעלת הארץ וקדושתה. ואמר הכתוב "ותקיא הארץ", כי מעת שפקד עונה עליה שנגזר על הכנענים להכרת כאילו כבר הקיאה אותם, או "ותקיא", למעלה, כענין סר צלם מעליהם (במדבר יד ט):

צדיקים בינונים ורשעים

והטעם הזה ידוע וברור, כי האדם, מפני שהוא מכיר את אלהיו, ישגיח עליו וישמור אותו; ולא כן שאר הבריות שאינן מדברות ואינן יודעות בוראם.

רמב"ן בראשית יח, יט

ומן הטעם הזה ישמור את הצדיקים, כי כאשר לבם ועיניהם תמיד עמו, כן עיני יי' עליהם מראשית השנה ועד אחרית שנה (ע"פ דב' יא, יב), עד כי החסיד הגמור הדבק באלהיו תמיד ולא יפרד, הדבק במחשבתו בו בענין מענייני העולם - יהיה נשמר תמיד מכל מקרי הזמן, אפילו ההווה בטבע, וישתמר מהם בנס יעשה לו תמיד, כאלו יקָשֶׁב מכת העליונים, אינם מבני ההווה וההפסד למקרי העתים; וכפי קרבתו להדבק באלהיו ישתמר שמירה מעולה.

והרחוק מן האל במחשבתו ובמעשיו, ואפילו לא יתחייב מיתה בחטאו אשר חטא, יהיה משולח ונעזב (ע"פ יש' כו, י) למקרים.

ובאו בזה פסוקים רבים: אמר דוד עליו השלום: "רגלי חסידיו ישמור ורשעים בחשך ידמו" (? ש"א ב, ט); אמר, כי הקרובים אליו - בתכלית השמירה; והרחוקים ממנו מזומנים למקרים ואין להם מציל מן הנזק, כמו ההולך בחשך אשר נפילתו קרובה אם לא ישתמר וילך לאט (ראה מו"נ ג, יח). ואמר: "כי לא בחרב ובחנית יהושיע יי'" (ש"א יז, מז); וכתב "עין יי' אל יראיו המיחלים לחסדו" (ראה תה' לג, יח); יאמר, כי עיניו עליהם כאשר הם מיחלים לו תמיד ונפשם דבקה עמו.

ומפני שרוב העולם מן הכת הזאת האמצעית צותה התורה החלץ הנלחמים, וענין משוח מלחמה להשיב היראים: "ולא ימס את לבב אחיו כלבבו" (דב' כ, ח); וכל תקון המערכות אשר בתורה או בנביאים, כגון "וישאל דוד ביי' ויאמר לא תעלה הסב אל אחריהם ובאת להם ממול בכאים" וגו' (ש"ב ה, כג); וכגון "לך ומשכת בהר תבור ולקחת עמך עשרת אלפים איש" (ש' ד, ו). כי אם ראויים הם, יוצאים במעט גוי ונוצחים בלי נשק, ואילו היו חייבים בנצח עם, לא יועיל למו; רק הענין, כי ראויים להתנהג בדרך הטבע והמקרה.

והענין הזה בארו הרב זצ"ל ביאור יפה בספר מורה הנבוכים (ג, יח, נא),

ועתה אמר אליהוא בדרך הזה: לא יגרע מצדיק עיניו - כי האל לא ימנע עיניו שעה ורגע מן הצדיק, אלא יראה בו תמיד, כענין "עיני יי' אל יראיו" (תה' לג, יח). ואת מלכים לכסא - כי הוא יושבים לנצח ויגביה מלכותם; כי לא בכחם ירשו ארץ, וזרועם לא הושיעה למו (ע"פ תה' מד, ד).

והנכון בעיני שהיא ידיעה בו ממש. ירמוז, כי ידיעת השם שהיא השגחתו בעולם השפל, היא לשמור הכללים. וגם בני האדם מונחים בו למקרים עד בא עת פקודתם. אבל בחסידיו ישום אליו לבו לדעת אותו בפרט, להיות שמירתו דבקה בו תמיד, לא תפרד הידיעה והזכירה ממנו כלל. כטעם לא יגרע מצדיק עיניו (איוב לו ז). ובאו מזה פסוקים רבים, כדכתיב (תהלים לג יח) הנה עין ה' אל יראיו, וזולת זה:

רמב"ן דברים פרק יא פסוק יג

בכל לבבכם ובכל נפשכם - והלא כבר הזכיר בכל לבבך ובכל נפשך, אלא אזהרה ליחיד ואזהרה לצבור, לשון רש"י מספרי (עקב יג). ובאור הענין, כי השם לא יעשה הנסים תמיד, לתת מטר הארץ בכל עת יורה ומלקוש ולהוסיף בדגן ובתירוש וביצהר ולהרבות גם העשב בשדה לבהמה או שיעצור השמים ויבשו, רק על מעשה רוב העם, אבל היחיד הוא בזכותו יחיה והוא בעונו ימות. והנה אמר כי בעשותם כל המצות מאהבה שלימה יעשה עמהם את כל הנסים האלה לטובה, ואמר כי בעבדם ע"ז יעשה עמהם אות לרעה:

ודע כי הנסים לא יעשו לטובה או לרעה רק לצדיקים גמורים או לרשעים גמורים, אבל הבינונים כדרך מנהגו של עולם יעשה בהם טובה או רעה כדרכם וכעלילותם:

ההשגחה לפי הדבקות - רמב"ן איוב לו, ז

לא יגרע מצדיק עיניו - זה הכתוב מפרש ענין גדול בענין ההשגחה, ובאו בו פסוקים רבים. כי אנשי התורה והאמונה התמימה יאמינו בהשגחה, כי האל ישגיח וישמור אנשי מין האדם; כמו שכתוב "גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו" (יר' לב, יט); ואמר דוד: "כי כל לבבות דורש יי' וכל יצר מחשבות מבין" (דה"א כח, ט).

ולא בא בתורה או בנבואה שיהיה האל משגיח ושמור אישי שאר הבריות שאינן מדברות, רק שומר את הכללים בכלל 'השמים וצבאם'; ולכן הותרה השחיטה לצורך האדם, וגם לכפר על נפשותינו בדמם על המזבח.

הסתמכות על ההשגחה וניסים

ביהושע בן נון (יהושע ב א) שנים אנשים מרגלים, ועל כן היה טוב בעיני משה. כי הכתוב לא יסמוך בכל מעשיו על הנס, אבל יצוה בנלחמים להחליץ ולהשמר ולארוך, כאשר בא הכתוב במלחמת העי (שם ח ב) שהיתה על פי השם ובמקומות רבים. אז נמלך משה בשכינה, ונתן לו השם רשות ואמר לו שלח לך אנשים ויתורו את ארץ כנען, וידעוה ויגידו לכם ועל פיהם תתיעצו בענין הכבוש:

רמב"ן על דברים פרק כ פסוק ד

וטעם כי ה' אלהיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם יזהירם שלא ירך לבבם ולא ייראו מן האויבים, ויאמר שלא יבטחו בזה בגבורתם לחשוב בלבם גבורים אנחנו ואנשי חיל למלחמה, רק שישבו לבם אל השם ויבטחו בישועתו ויחשבו כי לא בגבורת הסוס יחפץ ולא בשוקי האיש ירצה כי רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו ואמר להלחם לכם עם אויביכם, כי יפילם לפניכם לחרב ואמר להושיע אתכם, שהם ינצלו במלחמה ולא יפקד מהם איש, כי יתכן שינצחו את אויביהם וימותו גם מהם רבים כדרך המלחמות ועל כן צעק יהושע בנפול מהם בעי כשלשים וששה איש (יהושע ז ט ז-ט), כי במלחמת מצוה שלו לא היה ראוי שיפול משערת ראשם ארצה, כי לה' המלחמה והנה הכהן שהוא העובד את השם יזהירם ביראתו ויבטיחם, אבל השוטרים ידברו בנוהג שבעולם פן ימות במלחמה, כי בדרך הארץ בכל המלחמות ימותו אנשים גם מכת הנוצחים וצוה על השלשה האלה לשוב, כי לבו על ביתו וכרמו ועל אשתו וינוס:

רמב"ן על דברים פרק כ פסוק ח

ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא על דעת רבי יוסי הגלילי (סוטה מד), כאשר הבטיח הכהן שהשם יושיעם ולא יפקד מהם איש ראוי שיבטחו בו הצדיקים, ויזהירו השוטרים את היראים מעבירות שבידם ולכך תלתה לו התורה לחזור על ביתו וכרמו ואשתו, לכסות על האחרים שחזרין בשביל העבירות ויהיה טעם "פן ימות", שהוא יחשוב בלבו כן וינוס.

התורה לא תסמוך על הנס

רמב"ן בראשית פרק ו

ואם תאמר יעשנה קטנה ויסמך על הנס הזה. ראה השם יתברך לעשותה גדולה כדי שיראו אותה בני דורו ויתמהו בה ויספרו עליה וידברו בענין המבול וכנוס הבהמה והחיה והעוף לתוכה, אולי יעשו תשובה. ועוד עשו אותה גדולה, למעט בנס, כי כן הדרך בכל הניסים שבתורה או בנביאים לעשות מה שביד אדם לעשות, והשאר יהיה בידי שמים.

רמב"ן ויקרא פרק כא

ופירוש "אהרן עצמו" הכהן הגדול תחתיו מבניו, כי בעבור שהתיר האנינות לכהן גדול אולי יתיר לו המום והצרעת, והוצרך לרבותו. או שתרמוז דין אהרן עצמו, כי לא תסמוך התורה באזהרותיה על הנס, אבל כסתה על אהרן לכבודו, ולרמוז לנו שלא יארע לו כן:

רמב"ן במדבר פרק א

והיו משה והנשיאים צריכין לדעת מספר חלוצי צבא המלחמה וכן מספר כל שבט ושבט ומה יפקוד עליו בערבות מואב במערכות המלחמה, כי התורה לא תסמוך על הנס שירדוף אחד אלף.

רמב"ן במדבר פרק יג

אבל ישוב הענין בזה, כי ישראל אמרו כדרך כל הבאים להלחם בארץ נכריה ששולחים לפנייהם אנשים לדעת הדרכים ומבוא הערים ובשובם ילכו התרים בראש הצבא להורות לפנייהם הדרכים, כענין שנאמר (שופטים א כד) הראנו נא את מבוא העיר, ושיתנו להם עצה באיזו עיר ילחמו תחלה ומאיזה צד יהיה נוח לכבוש את הארץ, וכך אמרו בפירוש (דברים א כב) וישיבו אותנו דבר את הדרך אשר נעלה בה ואת הערים וגו', כלומר הערים אשר נבא אליהן תחילה ומשם נבא בכל הארץ. וזו עצה הגונה בכל כובשי ארצות, וכן עשה עוד משה עצמו שנאמר (להלן כא לב) וישלח משה לרגל את יעזר, וכן

בודקין את אשתו. והנקיון הוא, שלא בא עליה משקנא לה ונסתרה. ויש מפרשים, שאם בעל הבעל שום בעילה אסורה כל ימיו אין המים בודקין אותה. והעולה מן ההלכה (שם), שאפילו היו בניו ובנותיו נואפים ולא כהה במ לא היו בודקין. והכלל, שהוא נס וכבוד לישראל:

נגעי בגדים

רמב"ן ויקרא פרק יג

(מז) והבגד כי יהיה בו נגע צרעת - זה איננו בטבע כלל ולא הווה בעולם, וכן נגעי הבתים, אבל בהיות ישראל שלמים לה' יהיה רוח השם עליהם תמיד להעמיד גופם ובגדיהם ובתיהם במראה טוב, וכאשר יקרה באחד מהם חטא ועון יתהווה כיעור בבשרו או בבגדו או בביתו, להראות כי השם סר מעליו. ולכך אמר הכתוב (להלן יד לד)¹ ונתתי נגע צרעת בבית ארץ אחוזתכם, כי היא מכת השם בבית ההוא. והנה איננו נוהג אלא בארץ שהיא נחלת ה', כמו שאמר (שם) כי תבאו אל ארץ כנען אשר אני נותן לכם לאחווה, ואין הדבר מפני היותו חובת קרקע, אבל מפני שלא יבא הענין ההוא אלא בארץ הנבחרת אשר השם הנכבד שוכן בתוכה:

ובתורת כהנים (מצורע פרשה ה ג) דרשו עוד, שאין הבית מטמא אלא אחר כבוש וחלוק, ושיהא כל אחד ואחד מכיר את שלו. והטעם, כי אז נתישבה דעתם עליהם לדעת את ה' ותשרה שכינה בתוכם. וכן אני חושב בנגעי הבגדים שלא ינהגו אלא בארץ, ולא הוצרך למעט מהן חוצה לארץ כי לא יארעו שם לעולם. ומפני זה עוד אינם נוהגים אלא בבגדים לבנים לא בצבעים, כי אולי הצבע הוציא הכיעור ההוא במקום שהוא כטבעו ולא אצבע אלהים היא, ולפיכך הצבעים בידי שמים מטמאין כדברי רבי שמעון (נגעים פי"א מ"ג):

ועל דרך הפשט, מפני זה יחזירו הכתוב ככל פסוק ופסוק 'הבגד או העור או השתי והערב', כי הדבר נס. ולרבותינו בהם מדרשים וכולם בתורת כהנים:

ועל דעת רבי עקיבא הוא כמשמעו, כי מי שירא אחר הבטחת הכהן איננו בוטח בה' כראוי ולא יעשה לו הנס, וטעם "ורך הלבב", שאינו בטבעו לראות מכת חרב והרג כי "הירא" הוא אשר לא יבטח, ויחזיר אותו מפני מיעוט בטחונו, ו"רך הלבב" מפני חולש טבעו, כי ינוס או יתעלה:

רמב"ן על דברים פרק כ פסוק ט

וצוה ופקדו שרי צבאות בראש העם כי התורה תצוה בדרך הארץ. ותעשה הנסים עם יראיו בהסתר ואין החפץ לפניו לשנות טבעו של עולם. זולתי כאשר אין שם דרך בהצלה אחרת. או להודיע שמו לצריו לעתים, כאשר היה בקריעת ים סוף וכיוצא בו:

משפטי התורה הסומכים על הנס

בדיקת מי סוטה

רמב"ן במדבר פרק ה

והנה אין בכל משפטי התורה דבר תלוי בנס זולתי הענין הזה, שהוא פלא ונס קבוע שיעשה בישראל בהיותם רובים עושים רצונו של מקום, כי חפץ למען צדקו ליסר הנשים שלא תעשינה כזמת יתר העמים, ולנקות ישראל מן המזורות שיהיו ראויים להשרות שכינה בתוכם.

ולפיכך פסק הענין הזה משעה שנתקלקלו בעבירות, כמו שאמרו (סוטה מז א) משרבו הנואפים פסקו מי סוטה, שנאמר (הושע ד יד) לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם עם הזונות יפרדו ועם הקדשות יזכוו ועם לא יבין ילבט.

ואין הכתוב אומר שתהיינה הנשים הנואפות פטורות מן העון בעבור שבעליהן נואפים, רק שלא יעשה בהן הנס הגדול הזה שהוא נעשה להם לכבודם ולהיותם עם קדוש, והם לא יבינו בטובה הזאת ולא יחפצו בה, וזהו שאמר "ועם לא יבין ילבט", כלומר ילכד בסכלותו. וכן ואויל שפתים ילבט (משלי י ח), תרגם המתרגם הירושלמי, וסכלא בספותיה מתאחד:

וזה טעם מה שאמרו (סוטה מז ב) ונקה האיש מעון, בזמן שהאיש מנוקה מעון מים בודקין את אשתו, אין האיש מנוקה מעון אין המים

¹ ויקרא פרשת מצורע פרק יד פסוק לד: כִּי תִבְּאוּ אֶל-אֶרֶץ כְּנָעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם לְאֻחְזָהּ וְנָתַתִּי נֶגַע צֹרְעַת בְּבֵית אֶרֶץ אֲחֻזְתְּכֶם:

ראיה זכירה פקידה והשגחה

רמב"ן על התורה בראשית כא, א

וה' פקד את שרה - כאשר אמר, בהריון. כאשר דבר, בלידה, לשון רש"י. ואין 'פקידה' אלא לשון זכירה והשגחה על הנפקד, כגון פקוד יפקוד אלהים אתכם (להלן נ כה), פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם (שמות ג טז), ויפקוד שמשון את אשתו בגדי עזים (שופטים טו א). אף כאן וה' פקד את שרה, זכר את שרה ועשה לה כאשר דבר. וכן הלשון בכל העקרות היולדות, ברחל ויזכור אלהים את רחל (להלן ל כב), ובחנה ויזכרה (אלהים) [ה'] (ש"א א יט), וכך אמרו פקדונות הרי הן כזכרונות (ר"ה לב ב):

רמב"ן על התורה במדבר א, ב

תפקדו אותם - ענין 'פקידה' זכרון והשגחה על דבר, כלשון וה' פקד את שרה כאשר אמר (בראשית כא א), והוא פתרונו בכל מקום, לא ימלט מהן איש על דעתו. וגם "פקדון" מפני ששמירתו והשגחתו עליו.

רמב"ן בראשית פרק מו

והנה אונקלוס לא היה לו לירא מן השמיעה שלא תורה רק על קבלת הדבר והרצון בו, ולא ברח מן הראיה בשום מקום, אבל תרגם אותה כפשוטה בכל מקום שהדבר מושג בראיה בלבד, אבל כאשר איננו מושג בראיה בלבד והוא צריך השגחה והתבוננות יתרגם כפי הראוי בו, כאשר אמר (לעיל כט לב) כי ראה ה' בעניי, ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג ז), וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה), שאין הראיה בהם שיראה את גופם אבל שישגיח בענינם וידע אותם, וזה דרכו בכל התורה, לא כטעם שעלה בדעת הרב ונשתבש בידו והשני מקומות האחרים שתרגם אותם (לעיל ו יב, כט לא) וחזא אליו ולא השלים אותו: